

Проблема імпресіонізму в творчості Б. Пастернака

М. П. Мелащенко

Вищий державний навчальний заклад України «Українська медична стоматологічна академія», м. Полтава, Україна
Corresponding author. E-mail: marina_melaha@mail.ru

Paper received 28.10.16; Accepted for publication 05.11.16.

Анотація. У статті визначено елементи імпресіонізму в творчому доробку Б. Пастернака. Уточнено сутність поняття «імпресіонізм», розкрито його специфіку в літературі кінця XIX – початку XX століть. Виявлено елементи імпресіонізму в ліричних збірках і циклах, в ліро-епічних творах (поемах і романи у віршах), в повістях і автобіографічній прозі Б. Пастернака різних років. Встановлено функції елементів імпресіонізму у творах письменника різних родів і жанрів. Простежено взаємодію імпресіонізму з іншими напрямками й течіями (реалізму, романтизму, натуралізму, модернізму) у творах Б. Пастернака. У статті доведено, що імпресіонізм у творчості Б. Пастернака набуває таких ключових ознак, як інтегративність (здатність до поєднання з елементами інших художніх систем як літератури, так і видів мистецтва – живопису, музики), динамізм (зміна форм і функцій у різні періоди діяльності митця), відкритість (створення розімкнених, відкритих художніх структур).

Ключові слова: імпресіонізм, художній синтез, стиль, жанр, лірика, повість, роман у віршах.

Початок XX століття в російській літературі позначений розмаїттям художніх форм, численними експериментами й швидкою зміною поетичних систем. У поезії Б. Пастернака виявилися характерні риси парадигми Срібного віку – тяжіння до синтезу мистецтв, родова й жанрова дифузія, сміливі новації в галузі поетичної мови, а також взаємодія різних стильових тенденцій, напрямів, течій.

Через ідеологічні обмеження творчість Б. Пастернака стала об'єктом глибокого наукового дослідження лише з середини 1980-х років. З того часу з'явилося чимало розвідок, присвячених Б. Пастернакові. Серед них – ґрунтовні праці Л. Флейшмана, Л. Озерова, В. Альфонсова, В. Баєвського, В. Вільмонта, З. Масленникової, М. Алексєєвої, І. Романової, О. Тюленєвої та ін. Спадщина митця привертала увагу й іноземних дослідників (Р. Хінлі, П. Бодін, Є. Фаріно, А. Якобсон, А. Лівінгстоун, Ф. Бьорлінг та ін.). Починаючи з 2000-х років різні аспекти творчості письменника стали предметом наукових студій М. Гаспарова, Л. Кісельової, І. Ростовцевої, М. Пашука, О. Ніколенко, Н. Іванової та ін. Слід відзначити помітний інтерес дослідників до проблем філософії та естетики Б. Пастернака (В. Альфонсов, Л. Озеров, М. Епштейн та ін.). Потужний внесок у вивчення своєрідності ліричного доробку поета зробили О. Архангельський, О. Жолковський, С. Муляр, М. Єлісова, В. Франк та ін. Ідейно-художню структуру роману Б. Пастернака «Доктор Живаго» досліджували Я. Маркович, В. Беленчикова, Б. Гаспарова, В. Гудова, М. Крепс та ін.

Разом з тим чимало питань поетики, своєрідності художньої образності, особливостей творчого методу Б. Пастернака залишаються до сьогодні не вирішеними. Особливий інтерес становить проблема взаємодії у творчості письменника елементів різних напрямів і течій. Крім того, у синтезі філософії та літератури, а також у синтезі мистецтв митець відкривав нові обрії поетичного бачення, прокладав нові шляхи як у ліриці, так і в прозі. Тому питання художнього синтезу в спадщині Б. Пастернака наразі є доволі актуальними.

Дослідники (В. Альфонсов, А. Анісова, М. Алексєєва, Л. Соколова та ін.) відзначили вплив символізму й футуризму на еволюцію ліричного героя Б. Пастернака в його ранніх поетичних збірках. Цікаві спостереження щодо поєднання реалізму й модернізму в

романі «Доктор Живаго» зроблено в працях Б. Гаспарова, Я. Маркович та ін. Утім, щодо вияву імпресіонізму в творчості митця відомо напрощуд мало праць. Лише у статтях Л. Флейшмана і Я. Тагільцевої відзначено окремі елементи поетики імпресіонізму в пейзажній ліриці письменника. Разом з тим ця проблема потребує розгляду на матеріалі всієї спадщини митця, адже риси імпресіонізму виявлялися протягом усього творчого шляху Б. Пастернака, взаємодіючи з іншими літературними напрямками, течіями, стильовими тенденціями.

Імпресіонізм уперше виник у французькому живописі, звідти поширився в інші види мистецтва – музику, літературу, скульптуру. Як зазначив відомий український дослідник Д. Наливайко, специфіка імпресіонізму в галузі словесного мистецтва полягала в тому, що в літературі імпресіонізм не існував у чистому вигляді, а інтегрувався з елементами інших напрямів і течій (натуралізмом, символізмом, реалізмом, неоромантизмом та ін.), однак це не зменшує ролі імпресіонізму в організації тексту й художнього світу митця [4]. Це яскраво підтверджує спадщина Б. Пастернака, де імпресіонізм простежується від раннього до пізнього періодів творчості митця, стаючи важливим складником стилю письменника, стильовою константою у його ліриці та прозі. У західноєвропейському музичному мистецтві імпресіонізм представлений творчістю К. Дебюссі та М. Равеля. Характеризуючи принципи нового мистецтва, К. Дебюссі писав: «Это искусство свободное, искусство свежего ветра, созвучное стихиям, ветру, небу, морю!.. Я стараюсь выразить как можно более откровенное ощущение и чувство, которые переживаю – все остальное для меня ничего не значит» [2, с. 39].

Настанову Б. Пастернака на суб'єктивність та відтворення особистісних вражень відзначили ще сучасники письменника (М. Цветаєва, В. Маяковський, П. Яшвілі та ін.). Захоплення поезією французьких поетів-символістів, творчістю Р.М. Рільке, а також живописом батька (Л. Пастернака) та інших російських художників сприяло засвоєнню Б. Пастернаком поетики імпресіонізму. У своїх статтях і виступах Б. Пастернак постійно підкреслював аполітичність і вираження власного «я» як основу мистецтва. Фіксація миттєвих вражень, живописність і музикаль-

ність, вільне поєднання образів реальної дійсності та суб'єктивних візій виявляються у багатьох ліричних творах письменника. Л. Флейшман слушно назвав творчий метод Б. Пастернака «вільною суб'єктивністю». Отже, імпресіонізм як стильова тенденція (або як складник стилю) Б. Пастернака становить великий інтерес для сучасного літературознавства, проте ця проблема ще не розв'язана в науці у світлі єдиного системного підходу.

Методи дослідження: порівняльно-історичний, системний, структурально-функціональний, компаративний. Порівняльно-історичний метод дав можливість дослідити твори Б. Пастернака різних жанрів в історико-літературному контексті, у динаміці творчого методу митця. Системний метод дозволив виокремити у творчості письменника елементи імпресіонізму, простежити їх використання в художній системі Б. Пастернака, в тому числі у взаємодії з іншими напрямками і течіями. Структурально-функціональний метод залучений з метою визначення семантики й функціонального навантаження елементів імпресіонізму в структурі художнього тексту (ліричного, епічного, ліро-епічного). Компаративний метод використаний для порівняння творів Б. Пастернака різних періодів, а також для зіставлення творів літератури й інших видів мистецтва (живопису, музики), що дало можливість розкрити проблему художнього синтезу в спадщині письменника.

Мета статті – виявити елементи імпресіонізму в творчості Б. Пастернака в їх динаміці та взаємодії з іншими напрямками й течіями.

Імпресіонізм є важливою ознакою індивідуального стилю Б. Пастернака, що виявилася ще в його ранніх творах і з часом стала стильовою константою творчого методу митця. Імпресіонізм у доробку письменника виявляється в різних формах: як окремі засоби (прийоми) поезики, особливість світосприйняття митця і основа його художньої картини світу. Специфіка вияву імпресіонізму в художній спадщині письменника полягає в тому, що це явище було напролюд відкритим і динамічним, елементи імпресіонізму поєднувалися з елементами інших напрямів (реалізму, романтизму, натуралізму, модернізму) і течій (символізму, експресіонізму, футуризму). Як відмітила В. Н. Терехіна, імпресіонізм не був замкнутою на собі системою. «Сущность экспрессионизма – бунт против дегуманизации общества и одновременно утверждение онтологической ценности человеческого духа – была близка традициям русской литературы и искусства, их мессианской роли в обществе, эмоционально-образной выразительности, характерной для творчества Н. В. Гоголя, Ф. М. Достоевского, Л. Н. Толстого, Н. Н. Ге, М. А. Врубеля, М. П. Мусоргского, А. Н. Скрябина и других» [3].

Вже в ранніх збірках поета «Близнец в тучах» і «Поверх барьеров» виявилися риси імпресіоністичної поезики в органічному синтезі з елементами романтизму (неоромантизму), символізму, футуризму. У ранній творчості поета імпресіонізм здебільшого виявляється через пейзаж, фіксацію миттєвих вражень і відчуттів ліричного героя, що досягається перш за все через пастернаківську метафору, звукопис, колористику. Разом з тим вже в ранній ліриці письменника

проявилися і риси імпресіонізму, які в галузі поезії, як вважає Л. Г. Андреев, органічно поєднувалися з символізмом та романтизмом (неоромантизмом) [1].

Надалі Б. Пастернак поширює елементи імпресіонізму на картину світу, що відзначається філософічністю й історизмом. У збірках «Сестра моя – жизнь» і «Второе рождение» елементи імпресіонізму забезпечують вільні переходи автора у різних просторових площинах і часових планах, динамізм і широту зображення, органічний зв'язок ліричного героя із середовищем. У період 1920-1930-х років елементи імпресіонізму поєднуються із елементами реалізму і романтизму (неоромантизму).

Слід відзначити велику роль імпресіонізму в розкритті Б. Пастернаком теми мистецтва і призначення митця. Письменник вважав, що художник покликаний відтворити світ у його розмаїтті, рухливості й неповторності, тому засоби імпресіонізму якнайкраще підходили для реалізації цієї мети (збірка «Темы и вариации»).

У пізній період творчості (збірки «На ранних поездках» і «Когда разгуляется») Б. Пастернак прагнув утілити ідею злиття особистості й світу. А оскільки для імпресіонізму характерний органічний зв'язок людини і середовища, її повне злиття з ним, то і в 1940-1950-х роках імпресіоністична поезика дозволяла поетові реалізовувати свої творчі завдання.

Специфічною особливістю індивідуального стилю Б. Пастернака є багатозаровість його ліричної оповіді, коли на підставі безпосереднього враження і відчуття формуються інші шари смислів – соціальний, філософський, естетичний, культурний тощо. Тому можна вважати, що імпресіоністичні засоби (описи, деталі, образи тощо) перебирали на себе першість у художній системі Б. Пастернака, тобто такими, що зумовлювали подальший рух мистецької думки, розгортання широкі і розлогої картини світу. Поєднання конкретного і абстрактного планів у ліриці письменника стало можливим теж завдяки імпресіонізму.

На досвід використання імпресіонізму в ліриці Б. Пастернак спирається і в ліро-епічних творах – поемах «Девятьсот пятый год», «Лейтенант Шмидт», а також у романі у віршах «Спекторский». Письменник створює несподіваний ракурс зображення історичних подій – суб'єктивне відчуття історії особистістю, плин її вражень і почуттів від того, що відбувається довкола неї. У зв'язку з цим слід відзначити змалювання революційних подій у численних деталях, топосах, котрі наскрізь просякнуті емоційністю. Поет зосереджується на показі духовних станів персонажів, їх внутрішнього відчуття історичного процесу. Наслідуючи традиції О. Пушкіна в романі у віршах «Спекторский», Б. Пастернак вибудовує вільну оповідь з відкритими сюжетними колізіями і динамічними образами, що забезпечується передовсім елементами імпресіонізму. Розкриваючи трагедію революційної доби, що позначилася на долі окремої особистості, Б. Пастернак вдається до поєднання імпресіонізму із засобами експресіонізму, натуралізму, реалізму.

Якщо в ліриці Б. Пастернака структура художнього образу була побудована передовсім на персоніфікованій метафорі, створеній за рахунок паралелізму

світу природи і людини, то в ліро-епічних творах поета художній образ будується на конкретній основі – історичних фактах, подіях, явищах. Водночас художній образ у ліро-епічних творах Б. Пастернака не позбавлений імпресіоністичних ознак. Образ у поемах і романі у віршах письменника не прописаний детально, він постає лише контурно, у загальних рисах. Поет щедрий на окремі яскраві штрихи у змалюванні образу, утім, вони лишаються тільки загальним обрисом.

Паралельно з експериментами в галузі лірики і ліро-епосу Б. Пастернак постійно шукав шляхи оновлення художньої прози, про що свідчать його повісті, нариси і автобіографічні твори. Починаючи з 1910-1920-х років у прозі письменника виявляються такі ознаки, як ліризація і романізація. Митець поступово і неухильно йшов до створення жанру роману нового типу, де суб'єктивність стала б основою його структури. У повістях «Апеллесова черта», «Письма из Туль», «Детство Люверс» та інших прозових творах Б. Пастернака формуються ознаки романного мислення. Персонажі все більше вписуються в історичний процес, дійсність постає в її реальних суперечностях і незавершеності, прозові твори являють собою відкритий тип структури, що також характерна для романних форм. Говорячи про особливості будови повісті «Детство Люверс», Б. Пастернак у листі до В. Полонського літом 1921-го року пояснив, що хоче «писать, как пишут письма, не по-современному, раскрывая читателю все, что думаю и думаю ему сказать, воздерживаясь от технических эффектов, фабрикуемых вне его поля зрения и подаваемых ему в готовом виде, гипнотически и т.д.» [3, т.3, с. 542]. Водночас у прозових творах Б. Пастернака поряд з епічним сюжетом розгортається ліричний сюжет – плин вражень, відчуттів, духовних станів особистості. Ракурс суб'єктивного сприйняття (автора, персонажа) визначає й форми нарації: гомодієгетичну і гетеродієгетичну оповідь з експліцитним наратором. Ліризація прозових форм Б. Пастернака багато в чому залежала від ролі елементів імпресіонізму.

В автобіографічній прозі («Охранная грамота» і «Люди и положения») Б. Пастернак робить головним героєм самого себе. Утім, власне «я» має не тільки біографічні риси, а ще й риси ліричного героя, ракурс якого є визначальним у зображенні подій, явищ і сучасників митця. Елементи імпресіонізму в автобіографічній оповіді виконують різні функції – конструктивну (з'єднують розрізнені фрагменти спогадів, роздумів, портретів тощо), сюжетну (визначають порядок подій в оповіді), імагогічну (дозволяють кількома штрихами окреслити той чи той образ, вихопити в ньому суттєве, найголовніше) і жанрову (визначають жанр ліричної автобіографії).

Роман «Доктор Живаго» став підсумком ідейних та естетичних шукань Б. Пастернака. Цей твір, що увібрив здобутки митця в галузі поезії і прози, засвідчує художнє новаторство письменника в галузі романної форми. Вже у «Спекторскому» Б. Пастернак спирався на досвід М. Пруста («В пошуках втраченого часу»), ставши на шлях створення суб'єктивної епопеї. У романі «Доктор Живаго» ознаки суб'єктивної епопеї ще більш виразні.

У романі «Доктор Живаго» виявилися різні потоки художнього часу, що нашаровуються й перехреснюються між собою. Серед них важливу роль відіграє суб'єктивний час, щільно наповнений враженнями, відчуттями, емоціями персонажів від побаченого і пережитого. Контрапунктна побудова дає можливість Б. Пастернакові за рахунок суб'єктивного часу ліризувати оповідь, вільно переходити від одного об'єкта до іншого, пересувати (або навіть усувати) межі між різними просторами, станами людини та суспільства. У романі «Доктор Живаго» знайшли розвиток ключові концепти пастернаківської творчості, що мали імпресіоністичне забарвлення ще в ранній ліриці, – сад, світло, дорога, вікно, поїзд, вітер тощо. У підсумковому романі письменник наповнює ці концепти різними смислами (філософським, соціальним, естетичним тощо), у тому числі за рахунок форм інтертекстуальності. У романі «Доктор Живаго» елементи імпресіонізму виявляються у змалюванні художнього образу (образ виникає зі світла або з темряви, він органічно вписаний у середовище), часу (уповільнення або прискорення часу в залежності від суб'єктивного враження), простору (змалювання масових сцен у місті, динамічні описи пейзажів тощо), сюжету (підпорядкування сюжетних колізій розкриттю духовного стану людини на тлі історичної доби). Засоби імпресіонізму використані також у циклі «Стихотворения Юрия Живаго», в яких ліричний сюжет корелює із сюжетом епічним, утверджуючи перемогу особистості над світом насильства. Центральним у цьому циклі стає образ світла, що порізному висвітлює художні образи і втілює думку про торжество людського духу і мистецтва.

Отже, імпресіонізм у творчості Б. Пастернака набуває таких ключових ознак: інтегративність (здатність до поєднання з елементами інших художніх систем як літератури, так і видів мистецтва – живопису, музики), динамізм (зміна форм і функцій у різні періоди діяльності митця), відкритість (створення розімкнених, відкритих структур – образів, сюжетів, мотивів, часу, простору тощо).

Елементи імпресіонізму в спадщині письменника виявляються на різних рівнях художнього твору: сюжетному і позасюжетному, композиційному, образному, мотивному, просторово-часовому, наративному, стильовому, жанровому. Функції імпресіонізму у творах Б. Пастернака доволі різноманітні: імагогічна (як один із засобів створення художнього образу), конструктивна (послаблення фабули, фрагментарність композиції, зосередження сюжетних колізій на суб'єктивних відчуттях, рефлексіях, спогадах тощо), динамічна (забезпечення руху ліричного сюжету, суб'єктивного часу), жанротвірна (ліризація прози, формування структури ліричних творів, поеми, роману у віршах, повістей і власне роману нового типу), стильова (як складник формування індивідуального стилю митця).

Імпресіонізм як проблема потребує подальшого дослідження у творчості представників Срібної доби, що дасть можливість поглибити уявлення про її своєрідність у контексті російського і європейського літературного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев Л. Г. Импрессионизм / Андреев Л. Г. – М. : МГУ, 1980. – 260 с.
2. Дебюсси К. Избранные письма / К.Дебюсси [сост., пер., вст. статьи и комм. А. С. Розанова]. – М. : Музыка, 1986. – 286 с.
3. Пастернак Б. Л. Полное собрание сочинений с приложениями: в 11 т. / Б. Л. Пастернак. – М.: Слово, 2003 – Т. 3: – Проза. – 2004. – 632 с.
4. Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили / Наливайко Д. С. – К. : Мистецтво, 1981. – 287 с.
5. Терехина В. Н. Экспрессионизм в русской литературе первой трети XX века. Генезис. Историко-культурный контекст. Поэтика: дис. ... доктора филол. наук: 10.01.01 / Терехина Вера Николаевна. – М., 2005. – 398 с.

REFERENCES

1. Andreev L. G. Impressionism / Andreev L.G. – M. : MSU, 1980. – 260 p.
2. Debiussi K. Chosen letters / K. Debiussi [author, interpreter, prolusion and comments A.S. Rozanova]. – M. : Music, 1986. – 286 p.
3. Pasternak B. L. Complete set of works with appendix: in 11 v. / B. L. Pasternak. – M. : Word, 2003 – V. 3: – Prose. – 2004. – 632 p.
4. Nalyvayko D. S. Art : style, literature, styles / Nalyvayko D. S. – K. : Art, 1981. – 287 p.
5. Tieriekhina V. N. Expressionism in Russian Literature in the first third XX century. Genesis. History-cultural context. Poetics : thesis. ... Doctor of Philology: 10.01.01 / Tieriekhina Viera Nikolaievna. – M., 2005. – 398 p.

The Problem of Impressionism in the Creative Works of B. Pasternak Melaschenko M. P.

Abstract. The article concentrates on the elements of impressionism in the creative works of B. Pasternak. The definition of «impressionism» is clarified; its peculiarities are studied in the literature of the end of the XIX – beginning of the XX centuries. The elements of impressionism are analyzed in the poetry, epic lyrics (poems, novel in verses), stories and autobiographical prose by B. Pasternak. The functions of impressionism in B. Pasternak's creative works are highlighted. The interaction between impressionism and other trends (romanticism, realism, naturalism, modernism) is described. The article illustrates that impressionism has the following features such as integration (the ability to unite with the other elements of the artistic system such as literature and other kinds of art – painting and music), dynamism (the change of forms and functions in the different periods of writer's activity), openness (the creation of open structures such as images, plots, motives, artistic time and space etc).

Keywords: *impressionism, artistic synthesis, style, genre, lyrics, story, novel in verses.*

Проблема импрессионизма в творчестве Б. Пастернака М. П. Мелашенко

Аннотация. В статье доказано, что импрессионизм является отличительной чертой индивидуального стиля Б. Пастернака, стилевой константой его творческого метода. Импрессионизм в художественном наследии Б. Пастернака выявлен в поэтике произведений, мировосприятии писателя и художественной картине мира. Элементы импрессионизма в творчестве Б. Пастернака органично соединялись с элементами других направлений (реализм, романтизм, натурализм, модернизм) и течений (символизм, экспрессионизм, футуризм). В статье отмечена роль импрессионизма в раскрытии Б.Пастернаком темы искусства и роли художника. Импрессионистические элементы выполняют композиционную (сцепление отдельных частей, обеспечение перехода между ними), имагогическую (раскрытие художественного образа героя) и жанрово-стилевую (поиски романной формы, в которой бы сочетались эпическая и лирическая линии) функции. В автобиографической прозе Б. Пастернака выявлено целый ряд импрессионистических зарисовок, которые свидетельствуют о новаторстве Б. Пастернака в области лирической прозы. Таким образом, импрессионизм в творчестве Б. Пастернака имеет такие ключевые признаки: интегративность (способность к объединению с элементами других художественных систем – литературы, живописи, музыки), динамизм (смена форм и функций на разных этапах деятельности писателя), открытость (создание открытых художественных структур). Элементы импрессионизма в творческом наследии Б.Пастернака проявляются на разных уровнях художественных произведений: сюжетном и внесюжетном, композиционном, образом, мотивном, пространственно-временном, нарративном, стилевом, жанровом. В статье определяется специфика импрессионизма в творчестве писателя в зависимости от жанрово-родовой принадлежности его произведений.

Ключевые слова: *импрессионизм, художественный синтез, стиль, жанр, лирика, повесть.*